

25. Народное ополчение в Отечественной войне 1812 года / Собр.соч. под ред. Л.Г.Бескровного.-М.,1962.-С.455.
26. Павловский И. Малороссийское казачье ополчение в 1812 г. по архивным данным.-К.,1906.-С.8.
27. Ніжинський філіал Чернігівського обласного державного архіву (далі - НФЧОДА). -Ф.343.-Оп.1.-Спр.213.-Арк.1.
28. НФЧОДА.-Ф.343.-Оп.1.-Спр.196.-Арк.20.
29. НФЧОДА.-Ф.343.-Оп.1.-Спр.213.-Арк.7.
30. НФЧОДА.-Ф.343.-Оп.1.-Спр.213.-Арк.12.
31. НФЧОДА.-Ф.343.-Оп.1.-Спр.213.-Арк.53зв.
32. НФЧОДА.-Ф.343.-Оп.1.-Спр.213.-Арк.11.
33. Народное ополчение в Отечественной войне 1812 года / Собр.соч. под ред. Л.Г.Бескровного.-М.,1962.-С.431.
34. НФЧОДА.-Ф.343.-Оп.1.-Спр.213.-Арк.46-47.
35. Народное ополчение в Отечественной войне 1812 года / Собр.соч. под ред. Л.Г.Бескровного.-М.,1962.-С.38.
36. НФЧОДА.-Ф.9.-Оп.1.-Спр.101.-Арк.8.
37. НФЧОДА.-Ф.343.-Оп.1.-Спр.218.-Арк.10.
38. НФЧОДА.-Ф.343.-Оп.1.-Спр.218.-Арк.115.
39. НФЧОДА.-Ф.342.-Оп.1.-Спр.219.-Арк.1зв.
40. НФЧОДА.-Ф.342.-Оп.1.-Спр.219.-Арк.4 зв.
41. НФЧОДА.-Ф.343.-Оп.1.-Спр.218.-Арк.79.
42. Дневник Александра Чичерина.-М.,1966.-С.102.
43. НФЧОДА.-Ф.343.-Оп.1.-Спр.213.-Арк.31.
44. НФЧОДА.-Ф.343.-Оп.1.-Спр.213.-Арк.32.

* * *

Т.Соломенна

ГРАФ О.А.АРАКЧЕЄВ: СПРОБА РЕКОНСТРУКЦІЇ ІСТОРИКО-ПСИХОЛОГІЧНОГО ПОРТРЕТУ

Особистості в історії завжди приваблювали дослідників. Їх роль та вплив на історичний процес по-різному оцінювалася вченими істориками. Краще розуміючи людей певної історичної епохи, більш зрозумілими стають і самі події. Саме завдання зрозуміти постать графа Аракчеєва поставили ми у своїй розвідці. Кожна людина неповторна, специфічна, із власними хитами та достоїнствами. Але всі ми підвладні певним загальнолюдським закономірностям, схильні поступати тим чи іншим чином за певних умов. Такі закономірності нашої поведінки вивчає наука психологія.

Відомий граф Олексій Андрійович Аракчеєв являється заідеологізованою особистістю, із великою кількістю штампів та легенд – він був однією з найодіозніших постатей російської історії першої чверті XIX ст. За останній час ситуація в науковому світі зазнала величезних змін, з'являються нові підходи та методики вивчення минулого. Нашою задачею є спроба подивитися на постать Аракчеєва крізь окуляри нових сучасних історико-психологічних концепцій та теорій. Така спроба проводиться чи не вперше, тому абсолютної глибини та вичерпності образу дійти, можливо, не вдасться. Але хотілося б прокоментувати найвідоміші факти біографії та головні найяскравіші риси його особистості за допомогою психологічних методів.

Міждисциплінарний підхід вивчення історичних подій, постатей, явищ тощо розквітнув із середини XX ст., завдяки, чи найавторитетнішої за всі часи, Школі "Аналів". Тому необхідно звернутися до авторитету adeptів аналістів. Л.Февр в своїй роботі "Бои за историю"[1], намагаючись з'ясувати причину кризи історичної науки в цілому, шукав виходу з ситуації, що склалася. Для нього союз історії та психології являється, на його думку, чи не головним шансом для відродження історіографії: "Скільки людей розлучилося з історією, жалючись, що в морях її досліджень вишир та глибину нічого відкривати. Раджу їм зануритися у млу Психології, що переплітається

сторією: вони знову відчують смак до досліджень"[2]. Ми ж спробуємо за
906- домоги психологічної "млі" пролити більше світла на образ Аракчеєва.

343- Біографія Олексія Андрійовича Аракчеєва, головні етапи його політичної
льності та основні особливості характеру відомі досить добре. Це прізвище навіть у
есічної людини викликає певний спектр досить чітких асоціацій. Вони
формувалися завдяки характеристикам, що склалися ще за життя графа з
посередніх спогадів сучасників. Ім'я Аракчеєва асоціюється з неприємною
лішністю, невігластво, військовими поселеннями, незрозумілою дружбою з
ександром І, жорстокістю, педантизмом, мізантропством тощо.

ред. Розглянемо деякі факти біографії, прояви його поведінки в найцікавіших
адках. Різні психологічні теорії визначають особистий конструкт людини різним
ред. бором певних елементів. І якщо певні чинники повторюються в багатьох з них, то
детермінованість варіюється досить сильно у різних авторів, напрямків та шкіл.

ред. Так в роботі відомої російської вченої Л.М.Собчик "Введение в психологию
индивидуальности. Теория и практика психодиагностики"[3], розроблена концепція
лови поняття "особистість". Мотивація, емоційна особливість, тип мислення, стиль
едінки, на думку вченої, дорівнює індивіду, тобто складають типологічну базу, з
ред. ої в наслідок взаємодії з оточуючим середовищем і формується особистість.

З відомих нам біографічних даних та спогадів сучасників про графа всі
пропоновані складові забезпечені певною кількістю інформації. Наведемо
поширеніші приклади. Життєві задачі та методика їхньої реалізації у Олексія
Аракчеєва сформувалися, на нашу думку, в період навчання та перших років після
кінчення артилерійського та інженерного шляхетського кадетського корпусу.

Виявляючи ще в дитинстві неабиякі математичні здібності, всупереч бажанню
батька, дванадцятилітній Олексій сам обрав собі заклад освіти і, зрозуміло, подальшу
карьеру. Протягом двох років Олексій протистояв бажанню батьків зробити
інженерську кар'єру. Однозначність дитячої мети, любов до первістка та особлива
турбота з боку впливової лідируючої матері дали бажаний результат. Труднощі, з яким
стикнулися Олексій та Андрій Андрійович в Санкт-Петербурзі, прикро вразили хлопця,
довели до відчаю і штовхнули на досить радикальні дії. Особиста зустріч з
новопризначеним директором корпусу Мелісіно зубожілого хлопчика, сльозне
прохання з колін про зарахування до корпусу, все ж таки увінчалися успіхом. Здається
саме цей час став знаковим у світоглядних орієнтирах молодого Аракчеєва.
Цінностями сучасного йому суспільства були: родовитість, багатство, впливові
зайомства, що гарантували вдалу кар'єру. На жаль, всі вони були відсутні в родині
Аракчеєвих. Ставка на власні сили, розум, волю, бездоганне виконання наказів
начальства – стали єдиною альтернативою для досягнення бажаних пріоритетів. Чітко
осягнувши власну мету, Олексій вивчав правила гри, а розроблена особисто етико-
моральна схема допомагала в реалізації всіх життєвих планів.

Декілька слів слід сказати про розумові здібності, тобто тип мислення
всемогутнього графа. Затертий штамп начебто про небачене невігластво Аракчеєва
вочував по сторінках наукової та художньої літератури протягом полуторастоліть.
Едискуче завершення одного з найпрестижніших учбових закладів тогочасної Росії,
авторство учбового посібника з артилерії та чисельних правил та інструкцій,
вкладача свого кадетського корпусу, господаря однієї з найбагатших приватних
бібліотек в державі, автора реформи російської артилерії, яка перемогла кращого
артилериста світу, Наполеона тощо, не залишають жодних сумнівів в абсурдності цієї
тези. А з'явилася вона в наслідок особистого бажання графа: його емоційних
особливостей та стилем поведінки. Саме він особисто любив похизуватися власною
несвіченістю, а фраза про "истинно русского неученого дворянина" стала
номінальною.

Л.М.Собчик виділяє конституційовані особливості людини, які являються
базовими для формування двох останніх чинників. Мова йде про темперамент та

характер. Щоб уникнути плутанини в термінах скористаємося авторськими визначеннями цих двох понять: “Темперамент – це тип психічних процесів, їхнє емоційне забарвлення і звернення активності переважно та зовнішній світ або середину себе”[4]. На основі темпераменту базується більш складне утворення – характер. “Характер формується в процесі взаємодії з оточуючим середовищем, причому перші, природою закладені дані, контролюються свідомістю, пом'якшуються нівелюються, а інші – посилюються, загострюються”[5].

З певною точністю можна констатувати певні домінуючі характеристики графа Аракчєєва і щодо його темпераменту і щодо характеру. Математичний склад розуму, логічність дій, ретельність виконання, висока відповідальність за справу, яку він робив – безумовні чесноти Аракчєєва. Початок будь-якої справи, нова посада або черговий наказ імператора виконувався графом з певною послідовністю дій. Вивчаючи питання досконально, він розпочинав з написання чітких і зрозумілих інструкцій, виконання яких вимагав без будь-яких застережень. Саме виконання останніх і стало головним елементом досягнення поставленої мети. Не викликає жодного сумніву, що його виконавча майстерність була зразковою для всього бюрократичного апарату XIX ст. Такий спосіб міркувати та діяти чітко проявляються і в його стосунках з оточенням, як з підлеглими, власними селянами, придворними людьми, так і імператором.

Відносини Аракчєєва і Олександра I чи не найголовніша загадка для сучасників графа. Теплі, щирі, сповнені абсолютної довіри та безпечеліційної відданості протягом чверті століття, вони дивували і дратували російське суспільство. В контексті даної проблеми хотілося б пояснити їх з психологічної точки зору. Союз таких різних людей був умотивований як раціонально так і ірраціонально, тобто зумовлений як політичною необхідністю так і особистим комфортом з боку Олександра I. Ми не можемо назвати жодної постаті під час його царювання, яка б довгий час мала б на нього певний вплив. Єдиним винятком являється Аракчєєв. Дійсно, політична складова очевидна. Очевидна більше сучасним дослідникам ніж сучасникам. Бездоганий виконавець будь-яких(!) за складністю та галузевою спрямованістю пропозицій монарха. Більше того, Аракчєєву вдалося знайти вірний, правильний стиль поведінки в стосунках з Олександром. Найнеприємнішим фактом в житті Олександра Павловича, на нашу думку, є смерть його батька Павла I 11 березня 1801 р. Свідомо чи несвідомо за досить короткий час Олександр I зумів позбавитися всіх учасників заволодіння. Аракчєєв залишився єдиною людиною в його оточенні, з чистою совістю відносно пам'яті Павла I. А несамовита працьовитість, компетентність вміння швидко і якісно досягти бажаного результату, робила графа Аракчєєва незамінною фігурою поряд з правлячим монархом.

Вдавалося це Аракчєєву завдяки особливостям власного характеру. Авторитетний вчений і практикуючий психіатр К.Леонгард предметом одного свого дослідження визначив акцентуовані особистості[6]. Ця робота пропонує певні типи людських індивідуальностей. Таку індивідуальність він визначає за трьома критеріями: - сфера спрямованості інтересів та схильностей; - сфера почуттів та волі; сфера асоціативно-інтелектуальна[7]. Акцентуація певної риси передбачає її посилену дію. На нашу думку, особиста характеристика Аракчєєва в запропонованій Леонгардом класифікації вкладається в педантичну та застряваючу особистість. Доказом цієї тези можуть бути зазначені вченим характерні ознаки обох типів. До явних плюсів педантичної особистості Леонгард відносить: “професійна ґрунтовність, чіткість, закінченість, відповідальність, ретельність”[8], а в застряваючій відзначає: “особисті образи ніколи не забуваються; їх часто називають злопам'ятними, мстивими та уразливими людьми”[9]. Прикладів з біографії графа більш ніж достатньо. Честолюбство – найхарактерніша ознака застряваючій особистості і болісна підозрілість до всього. У таких людей, як визначає відомий психіатр, найважливішим у їх житті є особистий престиж. Що більш яскраво, ніж блискавична кар'єра часів двох

рив, неродовитої та небагатої, без потрібних зв'язків в суспільстві може бути таким переконливим доказом цих слів.

Психіатр Леонгард за фахом своєї спеціальності частіше зустрічався і добре патологічні випадки акцентуованих рис. Слід зазначити, що характеристики емоційності, ані параноїдальності не притаманні проявам особистої поведінки Аракчеєва. А соціальний аспект акцентуованих рис в даній комбінації є дуже цікавим, тому що демонструють високі результати в професійній діяльності [10].

Схожих висновків, але дещо на іншій аргументації можна дійти і завдяки дослідженню Л.М.Собчик. Індивідуальний стиль міжособистої поведінки графа Аракчеєва можна характеризувати як ригідний (інтровертно-індивідуалістичний) [11].

Особистості такого стиля "з важко коригуємим суб'єктивізмом, котрий призводить до конфлікту з оточенням або втечі від контактів" [12]. Хоча Аракчеєва можна характеризувати як ригідний (інтровертно-індивідуалістичний) [11]. Особистості такого стиля "з важко коригуємим суб'єктивізмом, котрий призводить до конфлікту з оточенням або втечі від контактів" [12]. Хоча Аракчеєва можна характеризувати як ригідний (інтровертно-індивідуалістичний) [11]. Особистості такого стиля "з важко коригуємим суб'єктивізмом, котрий призводить до конфлікту з оточенням або втечі від контактів" [12]. Хоча Аракчеєва можна характеризувати як ригідний (інтровертно-індивідуалістичний) [11].

Фактом, що завжди викликав подив сучасників і певним чином контрастував з дійсною дійсністю, було його відоме ставлення до винагород і подяк. Відмовляючись від проявів будь-якої імператорської відзнаки, Аракчєєв тим самим, хотів підкреслити власну виїнятність, прохаючи Олександра лише про подальшу дружбу та теплі стосунки.

Ця виїнятність, що проявлялася такими нетрадиційними засобами свідчить про певні особисті якості та прагнення вишості. Це певним чином підтверджується і дослідженнями особистості одного з класиків психоаналізу А.Адлера (1770-1837). Він виділяє певні елементи, які складають основу особистості: 1) почуття неповноцінності та неадекватності; 2) прагнення до вишості; 3) стиль життя; 4) соціальна зацікавленість; 5) почуття «Я»; 6) порядок народження; 7) фікційний фіналізм [13]. Тим чи іншим чином дослідники проаналізували майже всі складові особи Аракчєєва за виїнятком останніх

Порядок народження, а формально Аракчєєв був старшим з трьох братів (але формально був первістком, були старші брати та сестри, які померли в дитинстві), є дуже важливим чинником для багатьох психологічних шкіл та теорій.

Так, наприклад, багато уваги порядку народження і рольовому позиціонуванню приділяла Л.Річардсон [14], яка свої дослідження базувала на фактичному дослідженні матері У.Тоумена, психолога з Австрії. Адлер, Тоумен, Річардсон пропонують певні схожі висновки щодо схожості певних особистих характеристик людини при певній позиції в структурі сім'ї. Приводячи дещо різну аргументацію всі автори дійшли до певних висновків.

Старша дитина на початку виховується як єдина, а коли з'являється немовля, старша дитина "втрачає" увагу та любов батьків, попадаючи у стан конкуренції. Його намагання краще, щоб повернути минулу любов батьків, посилюються з боку останніх. Старша дитина, будучи старшою, тому вихованій, кращій, хоча її увага майже завжди прикута до молодшої дитини. Тому старші діти частіше краще виховані, старші брати відповідальність та виконувати роль лідера [15]. Часто вони старанно виконують та бездоганно ретельні в усіх справах, хоча і дуже гостро переживають провалу. Досить часто вони ідентифікують себе з батьками, виконуючі певні функції певні сімейних традицій та морально-етичних норм молодшим братам та сестрам.

Частково з розрахунку на власні сили і намагання йти власним шляхом, частково з огляду на те, що вони не демонстративні, а дуже серйозні, старші діти великі труднощі переживають у придбанні друзів. За звичаєм, вони мають лише єдиного відданого друга. Їм

притаманна надмірна чутливість до проявів особистої неповаги, нестерпні до хиб і помилок інших людей, не сприймають компромісів.

Вже з вище приведених прикладів та загальновідомих фактів біографії особистість Аракчеєва цілком підтверджує цю концепцію. Ще більше вона доводить власну правоту в його рольовій позиції "старшого брата братів". Ось що пише Л.Річардсон: "Старший брат братів за звичай шеф. Він часто стає лідером серед чоловіків, йому подобається бути на чолі в усіх галузях життя. Він дуже педантично ставиться до власної персони і приватної власності. Він повинен бути досконалим за всіх умов від бездоганної чистоти у власній оселі до бажання виграти будь-яку гру"[16].

За словами Л.М.Собчик, його постать цілком вкладається у визначення ригідного типу особистості "поєднання індивідуальної самовпевненості і упертості з інтроверсією і виявляє інертність (низькорухливість) установок наполегливої, але відгородженої особистості, схильної до педантизму настороженої підозрливості з формально логічним мисленням"[17].

Так, прояви особистої поведінки Аракчеєва, блискавична кар'єра, теплі стосунки з Олександром І, погано вкладаються в логіку російської ментальності та російських реалій. Аракчєєв скоріше німець, ніж росіянин, скоріше ворог ніж друг, бо інший, незрозумілий. Тому неприйняття цієї постаті суспільною думкою виглядає дуже закономірним та логічним. А його особистість досить чітко та легко вкладається в сучасні психологічні концепції, що дозволяють прогнозувати результат цих чи інших дій людини. Знаючи такі теоретичні узагальнення постать Аракчєєва стає більш зрозумілою.

Джерела та література:

- 1.Февр Л. Бои за историю. - М., 1997.
- 2.Там само. - С. 109.
- 3.Собчик Л.Н. Введение в психологию индивидуальности. Теория и практика психодиагностики. - М., 1998.
- 4.Там само. - С.26.
- 5.Там само.
- 6.Леонгард Карл Акцентуированные личности. - К., 1998.
- 7.Там само. - С.12.
- 8.Там само. - С.61.
- 9.Там само. - С.74.
- 10.Там само. - С.107.
- 11.Собчик Л.Н. Указ. праця. - С.12.
- 12.Там само. - С.12.
- 13.Хол Л., Зиглер Д. Теория личности. - С-П., 1997.-С.161.
- 14.Ричардсон Л. Кто первый - порядок рождения. - М., 1989.
- 15.Ричардсон Л. Указ. праця. - С.86-88.
- 16.Там само. - С.90-91.
- 17.Собчик Л.Н. Указ праця. - С.33.

* * *

О.Козинець

ПЕРЕТВОРЕННЯ В СИСТЕМІ ВІЙСЬКОВОЇ ОСВІТИ ЗА ЧАСІВ ПРАВЛІННЯ МИКОЛИ І

Часи правління імператора Миколи І внаслідок різних причин були не рівномірно висвітлені в історичній літературі. При вивченні історичних подій другої чверті ХІХ ст. радянські вчені, як правило, досліджували такі проблеми, як повстання декабристів, створення таємних та цензурних комітетів; особлива увага також приділялась поразці у Східній війні 1853-1856 рр. Але в той же час багато важливих